

GERARD LABUDA

O NADANIU BISKUPA CHRYSIANA DLA DOBRZYŃCÓW Z ROKU 1228

O nadaniu Dobrzyńcom jakichś przywilejów przez pierwszego biskupa pruskiego Chrystiana dowiadujemy się z bulli papieża Grzegorza IX z dnia 28 października 1228.

W bulli tej pap. Grzegorz IX pisze, że przystąpili do niego mistrz i bracia zakonu Chrystusowego, osadzonego przeciw Prusom na Mazowszu, z prośbą, aby raczył swą apostolską mocą potwierdzić fakt, iż świętej pamięci pierwszy biskup pruski, czując potrzebę pomocy wojskowej dla zwalczania pogan przebywających na terenie Prus, powołał za zgodą swej kapituły ich zakon na wzór zakonu Chrystusowego w Liwonii; papież więc czyniąc zadość ich prośbom potwierdził swą apostolską powagą wszystko to, co zdziałał wspomniany biskup, a co pełniej opisane jest w jego dokumencie¹.

Niestety, samego dokumentu papież nie inserował. Nie należy wątpić, że dokument taki rzeczywiście istniał. Bulla bowiem bez wspomnianego dokumentu biskupa pruskiego nie miała żadnego sensu. Dokument biskupi stanowił integralną jej część nawet w postaci załącznika.

Bulla wzbudziła zainteresowanie wielu badaczy. Skoro przyjmujemy, że pierwszym biskupem pruskim był Chrystian, który zmarł prawdopodobnie dopiero w r. 1244², to w takim razie niezrozumiałą jest zwrot: „bone memorie [...] primus episcopus Prutenorum”. W bulli mówi się, że ów biskup nadał rycerzom Chrystusowym status zakonu rycerskiego liwońskiego „de capituli sui assensu”, tymczasem wiadomo, że biskup Chrystian nie miał żadnej kapituły. Z tego względu G. Waitz wystąpił z myślą, że rzeczona bulla może być nieautentyczna; podobnie M. Perlbach, który jednak potem odwołał swoje podejrzenie³.

¹ *Preussisches Urkundenbuch* (= *Pr. Ub.*), ed. Philippi-Wölky, t. I, Königsberg i. Pr. 1882, nr 69, s. 51.

² Co do daty śmierci zob. G. Labuda, *Polska i krzyżacka misja w Prusach do połowy XIII wieku*, „*Annales Missiologicae*”, 9 (1937) 363, przyp. 76.

³ Zob. J. Plinski, *Die Probleme historischer Kritik in der Geschichte des ersten Preussenbischofs*, [W:] *Kirchengeschichtliche Abhandlungen*, hrsg. v. M. Sra-
łek, Breslau 1902, s. 160-161.

Istotnie, nie widać żadnego materialnego powodu do fałszerstwa, skoro treść dokumentu zawiera same ogólnikowe stwierdzenia. W uzyskaniu potwierdzenia papieskiego zainteresowani byli jedynie Rycerze dobrzyńscy.

Z tego też względu zaczęto snuć rozmaite przypuszczenia na temat znajdujących się w bulli nieregularności. I tak np. Dindolff zauważył, że zwrot „bone memorie” nie zawsze odnosi się do zmarłych, ale może też być użyty w stosunku do żyjących. J. Pliński zwrócił też uwagę na możliwość powstania błędu przez przeoczenie. Skryba papieski, piszący tę bullę, miał przed sobą nie tylko przywilej Chrystiana, ale także dokumenty księcia mazowieckiego Konrada i biskupa-elektę plockiego Guntera; mógł więc łatwo przenieść wzmiankę o poprzedniku Guntera do bulli zatwierdzającej przywilej Chrystiana⁴. Co się tyczy wzmianki o kapitule, to już współcześni wiedzieli, że „Christianus primus episcopus Prussie [...] nullum habebat capitulum in ecclesia cathedrali”⁵; być może jednak jako kapitułę potraktowano otaczający biskupa kler, gdyż niejednokrotnie kapitułą nazywano też zakonników występujących w otoczeniu opata.

Wszystko to jest możliwe, ale niepewności to nie usuwa. Najmniej prawdopodobne jest, aby z dokumentu biskupa plockiego przedostała się wzmianka do bulli potwierdzającej przywilej biskupa Chrystiana. Toteż, zdaniem W. Kętrzyńskiego, rzecz się miała w ten sposób, że Dobrzyńcy, otrzymawszy od Chrystiana przywilej, zanim powieźli go do Rzymu musieli się dowiedzieć, że Chrystian w tym czasie zmarł i na podstawie ich relacji kancelaria papieska wprowadziła do bulli słowa uznające Chrystiana za zmarłego⁶.

Hipotezę Kętrzyńskiego jako prawdopodobną przyjęła W. Polkowska-Markowska, choć wydawca kodeksu mazowieckiego tymczasem wystąpił z przypuszczeniem, że tekst bulli był w tym miejscu skażony⁷.

Ostatnio z próbą nowego wyjaśnienia bulli wystąpił Tadeusz Mantuffel⁸. Nawiązując do dawnej dyskusji na temat: kto był pierwszym

⁴ Tamże, s. 161-162.

⁵ *Pr. Ub.*, t. I, nr 57, s. 42; trzeba jednak zauważyć, że ten stan rzeczy dotyczył roku 1222, kilka lat później sytuacja mogła ulec zmianie. Zwrot: *de capituli sui assensu* mógł zostać wtrącony przez notariusza papieskiego, dla którego występowanie kapituły w otoczeniu biskupa było rzeczą oczywistą.

⁶ *O powołaniu Krzyżaków przez księcia Konrada mazowieckiego*, „Rozprawy Akad. Umiej., Wydz. Histor.-Filoz.”, 45 (1903) 217.

⁷ *Dzieje zakonu dobrzyńskiego*, „Roczniki Historyczne”, 2 (1926) 174; por. też J. K. Kochanowski, *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae*, t. I, Warszawa 1919, nr 258, s. 277.

⁸ *Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.*, Warszawa 1955, s. 102-103; tenże, *Próba stworzenia cysterskiego państwa biskupiego w Prusach*, „Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu”, 18 (1953), s. 168.

biskupem Prus, przychylił się do zdania tych, co tytuł ten przyznawali opatowi łekińskiemu Gotfrydowi. Jednakże, gdy Perlbach dowodził słuszności swego zdania tylko w oparciu o przekaz Alberyka z Trois-Fontaines, nie znajdując co prawda dla swego poglądu uznania, Manteuffel wprowadził do dyskusji nowe źródło. Zwrócił on mianowicie uwagę, że w statutach kapituły generalnej zakonu cysterskiego znajduje się pod rokiem 1210 zagadkowa zapiska:

Sprawę mnicha i niegdyś opata łekińskiego, który podstępnie uczynił siebie biskupem, powierza się opatowi Cistertium, zlecając mu, aby o tym napisał do papieża. Mnisi zaś, którzy się wraz z nim włączą w sposób sprzeczny z regułą, jeśli nie wrócą do swoich klasztorów do Wielkanocy, mają być uznani za zbiegów. Poinformuj ich o tym opat z Jędrzejowa⁹.

Na tym tle nowego znaczenia nabrała zapiska Alberyka:

Abbas Godefridus de Luckina in Polonia cum monacho suo Philippo Wisselam fluvium, paganos dividenter et christianos, transivit et Pruthenis paulatim praedicare incipiens [...] Monachus Philippus ibi martirizatus est; et abbas Godefridus primus fuit episcopus regionis illius, et post eum fuit quidam episcopus nomine Christianus¹⁰.

Zdaniem Manteuffla wspomniany tutaj Gotfryd jest właśnie owym pierwszym biskupem pruskim, o którym wspomina bulla pap. Grzegorza IX z r. 1228. Co więcej, biorąc to przypuszczenie za fakt dowiedziony, wysuwa dalszy wniosek, że „można [...] będzie uznać za istotnego twórcę dobrzyńców Gotfryda, a datę ustanowienia tej milicji cofnąć przed rok 1209”¹¹. Nie sądzę, aby i ta hipoteza mogła się utrzymać.

Żadną miarą nie uda się cofnąć genezy zakonu rycerzy Chrystusowych w Dobrzyniu poza rok 1227/28. Oba najważniejsze nadania na rzecz zakonu, księcia mazowieckiego i biskupa-elektę płockiego, pochodzą z roku 1228¹². Również pierwsze nadania książąt polskich na rzecz biskupa Chrystiana pochodzą dopiero z roku 1222¹³. Przed tym więc ani domniemany biskup Gotfryd, ani rzeczywisty biskup Prus, Chrystian, nie mogli organizować i uposażać rzeczzonego Zakonu. Przeciwnie inicjatywie Got-

⁹ *Próba*, s. 166; *Papiestwo*, s. 99.

¹⁰ *Mon. Germ. Hist., Script.*, t. XXIII, s. 887.

¹¹ *Próba*, s. 169; *Papiestwo*, s. 104.

¹² *Pr. Ub.*, t. I, nr 66-67, s. 48-50; wprawdzie zdaniem T. Manteuffla „dokumenty z roku 1228 nie są [...] dokumentami fundacyjnymi”, tudzież „ani Konrad mazowiecki, ani też biskup płocki Gunter nie zakładali nowego zakonu rycerskiego, lecz wyposażali jedynie już istniejący” (*Papiestwo*, s. 103), to jednak zauważyć trzeba, że biskup płocki w swoim dokumencie wyraźnie odwołuje się do uposażenia zakonu przez księcia Konrada w Dobrzyniu i że to nadanie właśnie stanowi przedmiot przywileju książęcego z r. 1228. Są to więc dokumenty fundacyjne.

¹³ *Pr. Ub.*, t. I, nr 41, s. 27-31.

fryda będącego przecież faktycznie tylko opatem łąkińskim, przemawia konkretna informacja Piotra z Dusburga, że jednym z założycieli Dobrzyńców był Biskup Chrystian¹⁴.

Decydujące znaczenie ma jednak sama nomenklatura „primus episcopus Prutenorum”. Wprawdzie Alberyk z Trois-Fontaines pozwolił sobie na powiedzenie, że pierwszym biskupem Prus był opat Gotfryd, ale: 1) jego biskupstwo nie było uznawane nawet we własnym zakonie, nie mówiąc już o Rzymie, 2) dla Stolicy Apostolskiej pierwszym biskupem Prusów był tylko i wyłącznie biskup Chrystian. Cytujemy:

Pr. Ub. nr 41 (5 VIII 1222): Ego Conradus [...] notum facio [...], quod [...] domino Ch(ristiano) episcopo Prutie primo [...]

Pr. Ub. nr 65 (3 V 1228): Ego Christianus divina miseratione primus Prutenorum episcopus [...]

Pr. Ub. nr 73 (1230): Ego Christianus, primus Pruzcie episcopus [...]

Pr. Ub. nr 82 (1231): Cristianus primus Pruzie episcopus [...]

Pr. Ub. nr 83 (1231): Christianus divina favente clementia primus Pruziensis episcopus [...]

Pr. Ub. nr 46 (23 VII 1223): Ego Cristinus miles [...], notum facio quod [...] possessiones meas [...] in perpetuos usus venerabilis domini Cristini, primi episcopi Prusie [...]

Pr. Ub. nr 47 (30 VII 1223): Ego Conradus [...] in perpetuos usus venerabilis domini Christiani primi Pruscie episcopi [...]

Ale nie tylko w Polsce, lecz także — co chyba jest decydujące — w Rzymie uchodził on za pierwszego biskupa pruskiego. Oto legat papieski, Wilhelm, wspominając w r. 1251 Chrystiana nazwał go „primum episcopum Prussie generalem”¹⁵.

W świetle tych świadectw nie może być wątpliwości, kogo miała na myśli bulla papieska z 28 X 1228 wspominając bez imienia pierwszego biskupa pruskiego.

Świadectwo Alberyka z Trois-Fontaines, podane pod rokiem 1207, zachowało dla naszej pamięci nader ważne dla dziejów zakonu cysterskiego wydarzenie, ale konfrontacja tego przekazu ze źródłami współczesnymi zmusza nas do poczynienia w nim pewnych, istotnych poprawek. Za fakt pewny możemy przyjąć, że opat łąkiński Gotfryd (prawdopodobnie:

¹⁴ Już W. Polkowska-Markowska (dz. cyt., s. 172 i n.) opowiedziała się za wiarygodnością przekazu Piotra z Dusburga, że jednym z fundatorów tego zakonu był biskup pruski Chrystian. M. Pollakówna (*Kronika Piotra z Dusburga*, Wrocław 1968, s. 25 i n.) wykazała, że wspomniany kronikarz opierał się w swej relacji na tzw. sprawozdaniu Hermana von Salzy (w rzeczywistości Henryka von Hohenlohe) o początkach zakonu krzyżackiego w Prusach. W relacji tej inicjatywa powołania do życia zakonu krzyżackiego przypisana jest księciu Konradowi i biskupowi Chrystianowi (*Script. rer. Prussicarum*, t. V, s. 159).

¹⁵ Pr. Ub. t. I, nr 238, s. 174.

Boguchwał) podjął się w r. 1207, lub najpewniej już w r. 1206, pierwszej wyprawy misyjnej do Prus, ale nie mamy żadnej pewności, że to właśnie do niego odnosiły się słowa potępienia w uchwałach kapituły zakonu cysterskiego z r. 1210.

Kapituła była niezupełnie dobrze poinformowana o inicjatywie opata łekińskiego i ze swoją skargą do papieża wybrała się pod złym adresem. Nie kto inny bowiem, jak pap. Innocenty III powiadomił w dniu 26 X 1206 r. kler polski z arcybiskupem Henrykiem Kietliczem na czele, że powierzył opatowi z Łekna podjęcie misji wśród Prusów, udzielając mu stosownych dla tej akcji przywilejów¹⁶. Nie otrzymał więc opat funkcji biskupiej, ale w istocie został mianowany głową misji w Prusach. Dalsze losy misji Gotfryda nie są nam znane. W r. 1209 *Chronicon montis Sereni*, źródło znacznie pewniejsze od Alberyka, zanotowało, że do Prus udała się pierwsza misja¹⁷. Między obu przekazami nie musi zachodzić sprzeczność. W każdym razie jasne jest, że właśnie tę wyprawę z roku 1209 miała na myśli kapituła krytykując ówczesnego opata łekińskiego za jego samowolę i za przybranie tytułu biskupiego.

Czy był nim jeszcze Gotfryd? Wiadomo, że już w r. 1211 pełnił tę godność Hugold¹⁸. Gotfryd z pewnością nie żył już we wrześniu 1210 roku. Albowiem w dniu 4 IX 1210, a więc w tym samym czasie, w którym obradowała kapituła, pap. Innocenty III zamianował arcybiskupa gnieźnieńskiego Henryka Kietlicza swoim legatem z obowiązkiem pełnienia tam funkcji pasterskich (*cura officii pastoralis*) i otoczenia swoją opieką Chrystiana, Filipa i innych mnichów, którzy udali się na teren Prus z polecenia papieskiego (*ad partes Pruscie de nostra licentia in humilitate spiritus accesserunt*). W bulli tej nie ma już wzmianki o Gotfrydzie, jak nie ma też wzmianki o żadnym biskupie.

Następna bulla papieska z dnia 10 VIII 1212 nie pozostawia wątpliwości, że oskarżenie kapituły cysterskiej dotyczyło Chrystiana, Filipa i ich towarzyszy. Papież wyjaśnił kapitule, że wspomniani zakonnicy prowadzą na terenie Prus misję z jego polecenia i że arcybiskup gnieźnieński otrzymał nad nimi mandat opieki¹⁹. Z tego wynika wyraźnie, że zarzut przywłaszczenia sobie tytułu biskupiego mógł dotyczyć tylko Chrystiana, wymienionego na czele gromady misjonarzy. Wiemy skądinąd, że papież już w roku 1210 nosił się z zamiarem powołania na terenie Prus biskupstwa, tj. w momencie, w którym wzrosła tam liczba nawróconych do tego stopnia, że będą mogli oni otrzymać własnego biskupa²⁰.

¹⁶ Tamże, t. I, nr 4, s. 2-3.

¹⁷ MGH SS, t. XXIII, s. 176.

¹⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, nr 69, s. 67.

¹⁹ *Pr. Ub.*, t. I, nr 6, s. 5.

²⁰ Tamże, nr 5, s. 4.

Ten moment nastąpił koło r. 1215, kiedy Chrystian otrzymał święcenia biskupie ²¹.

Nie widać więc żadnej konieczności do upatrywania w opacie lekińskim Gotfrydzie pierwszego fundatora zakonu rycerskiego Dobrzyńców.

Wracamy teraz ponownie do punktu wyjścia: jak wytłumaczyć zagadkowe określenie biskupa Chrystiana w r. 1228 jako człowieka niezującego?

Bulla pap. Grzegorza IX zachowała się w registrach papieskich, a więc tym samym odpada możliwość jej sfalszowania w Polsce lub w Prusach. Zanotowana ona jest w t. I regestrów pod datą r. 1228; znajduje się ona tam bezpośrednio po bulli potwierdzającej nadania księcia Konrada mazowieckiego i biskupa płockiego Guntera, co wskazuje na ścisły związek obu konfirmacji. Obie one mają wspólną datację: Datum Perusii quinto Cal. Novembris, pontificatus nostri anno secundo. Wszystko więc zdaje się przemawiać, że obie bulle zostały wystawione w tym samym czasie ²².

Od strony merytorycznej bulla nie wzbudza podejrzenia. Wprawdzie T. Manteuffel podważa wiarogodność zapewnienia bulli, że kancelaria papieska miała przed sobą autentyczny dokument biskupa Chrystiana, ale wątpliwość tę trudno będzie poprzeć. Mamy bowiem bullę pap. Grzegorza IX z dnia 27 VIII 1230 r. zatwierdzającą „magistro et fratribus militie Christi in Prussia” rozmaite posiadłości i majątki, które nadał im biskup pruski i Konrad mazowiecki ²³. Informacje wcześniejszej bulli papieskiej z 28 X 1228 r. uzyskują potwierdzenie.

Ale z tego właśnie względu wzmianka o Chrystianie jako człowieku zmarłym wymaga racjonalnego wyjaśnienia. Nasuwają się tylko dwie możliwości: albo określenie bone memorie, jak to już twierdził Dindolff, nie oznacza człowieka zmarłego, albo że bulla jest o kilka lat późniejsza i odnosi się do Chrystiana uznanego za zmarłego. W tym drugim wypadku nie można myśleć o rzeczywistej dacie śmierci Chrystiana w r. 1244, ale o dacie wcześniejszej.

W r. 1233 biskup Chrystian popadł w niewolę Sambów. Wydobył się z niej dopiero w roku 1238. Krzyżacy wykorzystali jego nieobecność dla przeprowadzenia zasadniczej zmiany we własnej sytuacji prawnej na terenie Prus. Przemilczając dawne układy z biskupem Chrystianem, uzależniające ich od biskupa Prus, wydobyli od papieża przywilej, nadający im w r. 1234 całe Prusy jako patrimonium s. Petri ²⁴. W r. 1236 legat papieski Wilhelm z Modeny otrzymał od papieża Grzegorza IX polecenie podziału całych Prus na trzy diecezje, a także osadzenia na nich

²¹ Labuda, dz. cyt., s. 257.

²² Na ten fakt kładła też nacisk W. Polkowska-Markowska, dz. cyt., s. 174.

²³ Pr. Ub., t. I, nr 79, s. 61.

²⁴ Tamże, nr 108, s. 83.

trzech biskupów wziętych z zakonu dominikańskiego²⁵. Tego rodzaju projekty nie mogłyby zostać wysunięte, gdyby Chrystian uchodził za człowieka żyjącego. Puszczaniem takiej pogłoski w ruch mogli być zainteresowani sami Krzyżacy; od nich w dobrej wierze przejęli ją Dobrzyńscy i ponieśli do Rzymu.

Gdybyśmy zatem przesunęli datę bulli Grzegorza z dnia 28 X 1228 r. na dzień 28 X 1234 r., mielibyśmy zagadkę rozwiązaną²⁶.

Na poparcie takiej hipotezy można by przytoczyć jeszcze i to, że w tym samym czasie Dobrzyńcy podjęli w Rzymie starania o połączenie się z Krzyżakami. Bulla papieża Grzegorza IX z dnia 19 IV 1235 donosi o przeprowadzeniu połączenia przez biskupa płockiego Piotra, który usankcjonował je własnym dokumentem²⁷.

Nie możemy jednak przymknąć oczu na poważne trudności, na jakie napotyka takie rozwiązanie. Na przeszkodzie stoi przede wszystkim procedura kancelaryjna. Trzeba by wytłumaczyć, jakim sposobem wystawiona w r. 1234 zaplatała się ona w regestrach papieskich między dokumenty z roku 1228. Za pozostawieniem bulli pod rokiem 1228 przemawia podniesiony już przez nas wyżej fakt, że wpisana ona została do regestrów papieskich łącznie z analogiczną bullą papieża Grzegorza IX, potwierdzającą nadania księcia mazowieckiego i biskupa płockiego dla Dobrzyńców. Sprawę tę ostatecznie mogłaby rozstrzygnąć jedynie autopsja odpowiedniej partii regestrów.

W tej sytuacji nie znajdujemy innego rozwiązania tej zagadki jak ta, że albo mamy tu do czynienia z lapsus calami papieskiego notariusza, albo też zwrot *bone memorie* rzeczywiście nie zawsze musi oznaczać człowieka zmarłego. Mnie osobiście bardziej przemawia do przekonania ta pierwsza alternatywa.

Jako wynik naszej analizy możemy podać tylko dwa fakty, mianowicie, że tytuł pierwszego biskupa pruskiego należał się wyłącznie biskupowi Chrystianowi i że to on był, obok biskupa płockiego i księcia Konrada, jednym z pierwszych fundatorów zakonu Rycerzy Chrystusowych w Dobrzyniu.

²⁵ Tamże, nr 125, s. 94-95.

²⁶ W takim razie tekst: p. n. a. nono (IX) musiałby zostać odczytany jako secundo (II); ewentualność ta jednak odpadnie, jeżeli liczba była wypisana słowami.

²⁷ *Pr. Ub.*, t. I, nr 118, s. 90.

ON THE INVESTITURE OF BISHOP CHRISTIAN
TO THE CONVENT OF DOBRZYŃCY (L'ORDRE DE DOBRIN)

Summary

In the bull of pope Gregory IX of the 28th of October 1228 we find the information that this pope had confirmed the grants made by the late first Bishop of Prussia to the Order of Dobrin, which was founded to defend the christian territories from the Prussians on the borders of Mazowsze; the document, containing this endowment was presented at the papal curia, but the papal chancellery did not insert it in the above mentioned bull, but treated it as an annexe.

Christian was the first Prussian bishop to be ordained to this post in the year 1216. He died about 1244; so in the year 1228 he was still alive. Many scholars have puzzled over this question. Lately Tadeusz Manteuffel (1953) suggested that the fact mentioned above referred to Christian's predecessor, Godfrey, who was accused in 1210 of deceitfully usurping the title of bishop. This being so, the founding of the Order of Dobrin should be fixed at an earlier date, before the year 1210.

Investigations of all the papal bulls and other kinds of contemporary documents show that Christian alone was reckoned as the first Prussian bishop. This being the case, there are but two possibilities which may explain this enigmatic information: either the above mentioned papal bull of the year 1228 dates from the year 1234, when bishop Christian was kept prisoner by the Prussians, and may have been supposed dead — or we have to do with a common lapsus calami of the papal notary. The second possibility seems more probable. Therefore there is no need to change the date of the foundation of the Order of Dobrin, which is thought to be without doubt (1228).